

[Rec.:] Ziemiańskie polskie XX wieku. Słownik biograficzny, cz. 1 - 5, Wyd. DiG, Warszawa 1992 - 2000.

Badania naukowe nad ziemiaństwem polskim pierwszej połowy XX w. nie zaowocowały dotychczas wieloma opracowaniami, faktycznie dopiero się one rozpoczynają na poważniejszą skalę. W latach międzywojennych badań nad ziemiaństwem niemal nie prowadzono. Prace dotyczące tej grupy społecznej, wydane w okresie międzywojnia, mają przede wszystkim charakter informacyjno-propagandowy. Powstało jedynie kilka monografii poświęconych wielkim rodom magnackim lub ich przedstawicielom.

Po 1945 r. nastąpiła jednak ostateczna zagłada świata ziemiańskiego. Ziemiańskie jako grupa społeczna przeszli do historii, ale pozostawili po sobie wiele bogatych w treść źródeł, pozwalających na odtworzenie ich obyczajowości, działalności politycznej, gospodarczej i społecznej (dla lat międzywojennych). Niestety ich dzieje nie stały się problemem badawczym, gdyż przez szereg powojennych lat polityka państwa skazywała ziemiaństwo na zapomnienie, niemal na wykreślenie z narodowej tradycji.

Dopiero w początkach lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia z inicjatywy Janiny Leskiewiczowej, Ireny Rychlikowej czy Wojciecha Roszkowskiego podjęto poważniejsze prace badawcze nad dziejami ziemiaństwa.¹

Rosnące zainteresowanie tym zagadnieniem skłoniło grupę historyków (współpracujących z J. Leskiewiczową w Instytucie Historii PAN) i dawnych ziemian (głównie Antoni Arkuszewski) do wydania słownika biograficznego ziemian polskich. Wydawnictwo, ukazujące się w ramach prac Archiwum Rodziny Polskiej i Obcej, nosi tytuł Ziemiańskie polskie XX wieku. Słownik biograficzny. Pierwsza jego część ukazała się w 1992 r. (ss. XVI + 190), druga w 1994 r. (ss. XIV + 173), trzecia w 1996 r. (ss. XX + 218), czwarta w 1998 r. (ss. XX + 204), a piąta w 2000 r. (ss. XVI + 227). Komitetem redakcyjnym słownika kieruje J. Leskiewiczowa (wyjątkowo w części czwartej Tadeusz Epsztein).

W związku z ciągłym napływaniem od autorów nowych życiorysów, komitet redakcyjny przyjął dla słownika tzw. układ holenderski. Każda część zawiera nazwiska od A do Ż, zamieszczone w układzie alfabetycznym. Aby czytelnikowi ułatwić orientację w pokrewieństwie osób, hasła zgrupowane zostały rodzinami.

1 Ziemiaństwo polskie 1795 - 1945, pod red. J. Leskiewiczowej, Warszawa 1985; I. Rychlikowa, Dzieje ziemiaństwa polskiego w latach 1795 - 1945. Zarys problematyki badawczej, „Dzieje Najnowsze” 1976, nr 1; W. Roszkowski, Gospodarcza rola wielkiej własności w Polsce lat 1918 - 1939, Warszawa 1986.

Podstawowym kryterium doboru osób do wydawnictwa było posiadanie własnego majątku, bądź też administrowanie w majątkach innych ziemian. Zamieszczone biogramy obejmują cały okres życia, czyli także lata po utracie majątku. Jednocześnie zawarte są informacje o kolejnych pokoleniach ostatniego właściciela dóbr ziemskich. Jeżeli jednak dzieci objęły własne majątki, mają najczęściej osobne hasła i po ich biogramach umieszczeni są ewentualni potomkowie.

Redakcja założyła zamieszczać sylwetki ziemian z lat 1900-1945 posiadających majątki na obszarze obejmującym terytorium dawnej Rzeczypospolitej sprzed pierwszego rozbioru - 1772 r. (zob. cz. 1, s. IX). Nie udało się jednak zachować tej chronologii konsekwentnie, gdyż znajdujemy w słowniku właścicieli ziemskich urodzonych nawet w pierwszej połowie XIX w., których praca i losy są ściśle związane z dziejami tamtego stulecia (np. Górscy: Ludwik cz. 2, s. 44-45; Franciszek cz. 2, s. 46-47; Stanisław cz. 3, s. 57-58; Konstanty cz. 3, s. 58-61; Juliusz Bagniewski, cz. 1, s. 4-5 i wielu innych)

Autorzy niemal wszystkich biogramów to potomkowie, krewni, sąsiedzi czy znajomi zamieszczonych osób. Dlatego też notki biograficzne, szczególnie w dwu pierwszych częściach, odbiegają wielokrotnie w swym układzie od norm opracowania naukowego, przyjętych dla słowników biograficznych. Redakcja celowo nie dokonywała jednak pełnego ujednolicenia otrzymywanych tekstów, chcąc zachować ich intymny charakter, ukazujący często system wartości panujący w środowisku ziemiańskim.

Członkowie redakcji starali się natomiast na podstawie posiadanej dokumentacji źródłowej oraz istniejącej literatury wprowadzać do tekstów uzupełnienia i korygować błędy, a to niestety nie zawsze było w pełni możliwe. Świadczą o tym sprostowania i uzupełnienia zamieszczane w kolejnych częściach, a i te nie są w pełni zadowalające. Jeżeli w tym wypadku członkowie redakcji nie ponoszą żadnej winy za nieuniknione usterki autorów, to jednak na nich spada odpowiedzialność za błędy, będące wynikiem niedokładnej korekty. Tego typu wydawnictwa, zawierające ogromną ilość dat, nazw i nazwisk, powinny zostać poddane szczególnie dokładnej korekcie.

W wydanych dotychczas pięciu częściach słownika biograficznego zamieszczono 800 biogramów. Najwięcej jest ich w części pierwszej - 216, druga zawiera - 139, trzecia - 155, czwarta - 137, a piąta - 153 życiorysy. Na zmniejszenie liczby biogramów w kolejnych częściach wpłynęła głównie zwiększająca się ich objętość, wynikająca z nowych, przyjętych przez Redakcję, zasad redagowania słownika. W ostatnich, wydanych częściach rozbudowane zostały fragmenty dotyczące stosunków rodzinnych omawianych osób. Uwzględniono w znacznie szerszym stopniu informacje dotyczące rodziców, rodzeństwa, współmałżonków, dzieci i wnuków. Układ taki ułatwia przede wszystkim jaśniejszą orientację w pokrewieństwie rodzin, które w środowisku ziemiańskim odgrywa szczególnie ważną rolę.

Nasuwa się pytanie, na ile przedstawione we wszystkich częściach biogramy są reprezentatywne dla całego ziemiaństwa polskiego pierwszej połowy XX w.? Analiza zamieszczonych życiorysów pozwala dostrzec, iż w Słowniku dominują właściciele majątków o wielkości od 200 do 500 ha, czyli grupa średniozamożnego ziemiaństwa. Natomiast nielicznie reprezentowani są właściciele majątków małych do 100 ha, a przecież według danych statystycznych² stanowili oni w Polsce międzywojennej ok. 30% ogólnej liczby ziemian posiadających majątki ziemskie. Również mało reprezentatywna w słowniku wydaje się być grupa najzamożniejszych właścicieli ziemskich posiadających ponad 1000 hektarowe majątki.

Również pod względem pochodzenia terytorialnego opisanych ziemian słownik nie może być w pełni reprezentatywnym dla całej populacji. Zdecydowanie dominują właściciele ziemscy posiadający swoje majątki na terenie byłego Królestwa Polskiego (ok. 60 % biogramów). Natomiast według spisu z 1921 r., uwzględniając nawet tylko ziemian narodowości polskiej, stanowili oni grupę poniżej 40 % wszystkich właścicieli ziemskich w II Rzeczypospolitej.³

Redaktor części IV, T. Epsztein stara się we wstępie wyjaśnić tę dysproporcję. Wskazuje on, iż rodziny zamieszkujące kresy wschodnie oraz ziemie północne i zachodnie utraciły dokumenty rodzinne, co utrudnia im odtworzenie własnych dziejów. Nie jest to jednak argument w pełni przekonujący, gdyż zdecydowana większość zamieszczonych w słowniku biogramów powstała przecież w oparciu o tzw. źródła wywołane.

Natomiast wpływ na dominację życiorysów ziemiaństwa Polski centralnej ma fakt, iż członkom Redakcji najłatwiej było nawiązać kontakt z dawnymi właścicielami ziemskimi i ich potomkami zamieszkującymi Warszawę i jej okolice. Tutaj po wojnie zgromadziła się znaczna grupa dawnych ziemian i ich rodzin pochodzących właśnie z terenu dawnej Kongresówki.

Pomimo różnego zakresu podawanych w biogramach informacji i nie do końca reprezentatywną próbę statystyczną środowiska ziemiańskiego uważam, że zgromadzony w wydanych pięciu częściach słownika materiał, stanowi niezwykle cenne źródło dla badań dziejów ziemiaństwa. Ukazane zostały przede wszystkim sylwetki tych ziemian, którzy pozostaliby dla historii bezimienni, a przecież ich praca zawodowa i pełnione funkcje społeczne określały dorobek całej warstwy. Zawarte informacje przyczyniają się także do weryfikowania, ukształtowanych w poprzednich latach, obiegowych i często sprzecznych ze sobą sądów o tej grupie społecznej.

2 Zob. W. Roszkowski, Lista największych właścicieli ziemskich w Polsce, „Przegląd Historyczny”, t. LXXIV, 1983, z. 2. Por. B. Galka, Ziemianie i ich organizacje w Polsce lat 1918 - 1939, Toruń 1997, s. 67 - 113.

3 Por. Statystyka Polski, t. V, Wielka własność rolna, Warszawa 1925.

Jednocześnie poprzez informacje dotyczące powojennych losów dawnych właścicieli ziemskich oraz ich potomków, wydawnictwo przyczynia się do badań na przeobrażeniu całego społeczeństwa polskiego w minionym stuleciu. Dlatego też komitet redakcyjny słownika powinien dołożyć wszelkich starań, aby kontynuować prace nad opracowaniem i wydaniem kolejnych części.

Może warto byłoby również zaprosić do współpracy historyków prowadzących badania nad ziemiaństwem i spróbować odtworzyć losy rodzin ziemiańskich, które uległy całkowitej zagładzie, bądź opuściły Polskę i utraciły już kontakt z dawną ojczyzną.

Jarosław Kita